

Тоқырауды тудырған толқу Қазыналы қарашаңырақ

Горбачевтың қайта құруы мен елді демократияландыруы кеiн ғалымдардың дәлелдеп жазғанындай экономикалық тұрғыда қуатталмаған процесс болды. Бір жағынан қоғамдағы кемшіліктер ашық сыналып, тұтас ел бір үлкен саяси аренаға айналды. 1989 жылы жаңадан сайланған Жоғарғы кеңестің бірінші және одан кейінгі сессиялары үлкен дау-дамай үстінде өтiп жатты. Газеттерде сталиндік-брежневтік әкiмшiл-әмiршiл жүйе әшкерелене бастады. Репрессия жылдары туралы ақтандықтар ашылып, арыстарымыздың аттары қайта оралды.

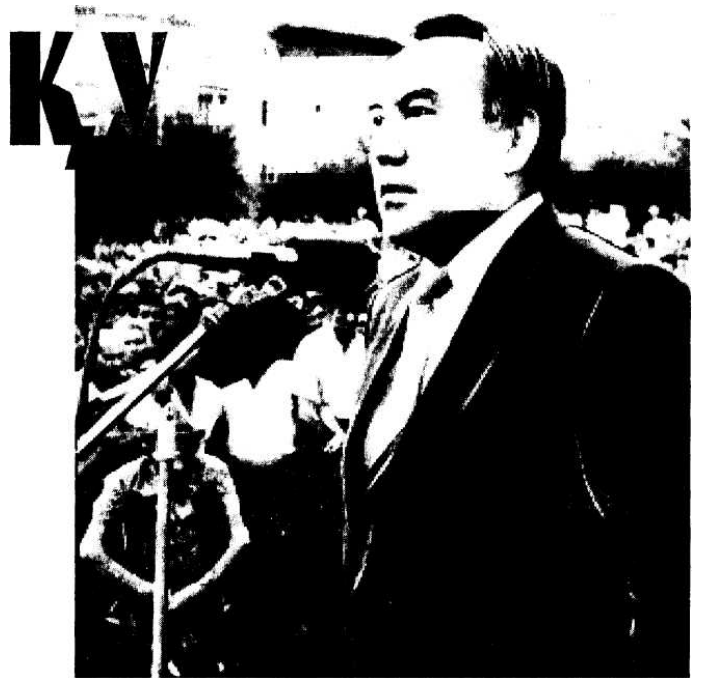
Бiрақ та ұзақ жылдарға созылған тоқырау халықтың әлеуметтік жағдайын дiңкелеттi. Дүкендерде азық-түліктің болмауы, ең қажеттi тұрмыстық заттардың «номенклатура» мен сауда саласындағы адамдар арасында бөліске түсуі баршаға мәлім еді. Қазақстанда желтоқсан көтерілісін басып-жаншу және кейiн партияның Орталық комитеті жариялаған «қазақ ұлтшылдығымен» күрес саяси бағыттағы уақытша жеңіс еді. Ендi халықтың көзі ашылып, ашықтан ашық экономикалық талаптар қойды, әлеуметтік әділетсіздікті жоюды та-лап ете бастады.

Алғашқы болып бас көтерген шахтерлер еді. Қарағанды бассейнінде «Тентек», Костенко және КСРО-ның 50-жылдығы атындағы шахта-ларда талаптары орындалмаған кен-шілер қыр үстіне шықпай ашаршы-лық жариялауды шығарды. Мұндай қыр көрсету ол кезде шектен шыққан қылық оолып есептелетін. Осын-дай оқиға 1989 жылғы шiлде айының басында «Киров» шахтасындағы Е.Кәрімов басқаратын №2 учаскеде де қайталанды. Саясат алдыңғы қатарда қойылған елде экономика құлдырай бастады. Сөйтiп кеншілер өндiрген көмір өтпей жатты. Вагон-дардың жоқтығынан жұмысшылар жер астында бос отыратын болды. Шахтерлер түнгі ауысымға қосым-ша төлем енгізуді, көтерме сыйлықтарды, материалдық ынталандыру-ды ер ужымның сiңiрген еңбегіне сай бөлуді талап еттi.

Төтенше оқиға шахта директоры И.Любимов пен кемiр бiрлестiгi бзс-шыларын, оның бас директоры Н.Дриждi аяқтарынан тiк тұрғызды. «Қарағанды шахталарында жекеле-ген учаскелер коллективтерінің жер астынан шықпай жатып алып, Дрижд жолдасты тізе бүктiруге мәжбүр ету фактілері жиіледі. Сондықтан да ол бүгінде: қандай талап болса да жер үстінде қойыңыздар, өз бастарыңызды қатерге байламаңыздар дегендi нығарлап айтатын болды. Несі бар, бiрлестiк басшысының жағ-дәйын түсінуге болады. Алайда осы-нау «ереуіл» деген сөздi айтуға тiлiмiз оралмай-ақ түр. Өйткені бұл ұғымды бiздiң берiмiз патшалық Рос-сияға, немесе бүтiндей капиталистік дүниеге қатысты ғана қолданып үйренгенбiз. Ендi кеншілердiң көкей-кестi әлеуметтік жағдайлары сөз-бұйдаға түсiп, жылдар сiлемiнде қордаланып, жұмысшылар ең ауыр тәуекелге бара бастағанда басшы жолдастар жер бетіндегi ереуілге зәру болып отыр. «Шындығында ғажайыпкүбылыс!» депжазды «Ор-талық Қазақстан» газетінің тiлшiсi С.Алпысов өзiнiң «Кеншілер наразы-лығы неге күшейiп барады?» деген мақаласында («Орталық Қазақстан», 8 шiлде 1989 жылы).

Газет осы мақалада шахта мен бiрлестiк басшыларының кеншi-лердiң талаптарын орындаудағы қыңырлығын сынға алды. Алайда га~ зет дабылынан, кеншілердiң наразы-лықтарынан басшылар қорытынды шығарған жоқ, құлақтарына да iлмедi. Үшқыннам жалын лаулайды дегендей, көп ұзамай бассейнде жап-пай ереуіл бүрқ еттi. 1989 жылғы 20 шiлде күні Кузбасс пен Донбасс шахтерлерінің ереуілін қолдай отырып, «Тентек», «Долинка», КСРО 50-жылдығы атындағы, «Абай» шахта-ларының жұмысшылары жұмысты тоқтатып, еңбектi ұйымдастыру мен ақы төлеудi жетiлдiру, тұрмыс пен демалыс жағдайын жақсарту жөнiнде бiрқатар талап қойды. Ертеңiне ереуіл бiрлестiктiң барлық шахталарына та-рады. Қарағанды, Абай, Саран және Шахтинск қалаларының көшелерінде көп адам қатысқан митингiлер оолып өттi.

Ереуіл кезінде шахтерлер тарапы-нан қалалық, облыстық ереуіл коми-теттері (кейiн жұмысшы

комитеттері) құрылып, олар кеншілердің негізгі талаптарын ұсынды.

Сол күндердегі оқиғаларды жергілікті газеттер майданнан түскен мәліметтей жедел жариялап отырды. Мәселен, 21 шілде күні сағат 14-те облыстық партия комитетінің бюро мүшелері мен ереуіл комитеті мүшелерінің кездесуі болып өткен. Кезде-суде митингілерде көтерілген мәселелер талқыланды. Мәжіліске КСРО Көмір өнеркәсібі министрінің орынбасары А.Пухтеев, Қазақ КСР Министрлер кеңесі төрағасының орынбасары К.Байкенов қатысты. Сол мәжілісте әрбір қала кеншілерінің дербес талаптары пысықталып, ортақ талап оны шешу үшін жоғары орындарға жіберілетін болып келісілді. Ереуілшілердің сұрақтарына жауап беру үшін бұқаралық жиналыстар өткізілді. Оларда облыстық партия комитетінің хатшылары А.Ібжанов - Шахтинскіде, Қ.Сұлтанов - Абайда, А.Иванов - Са-ранда жауап қайтарды. Қарағандыда ереуілшілер арасына сөз сөйлеуге шыққан облыстық партия комитетінің сол кездегі бірінші хатшысы В.Локо-туинді шахтерлер тыңдағысы да келмеді.

Міне осындай аса күрделі жағдай-да сағат 21-де Қарағандыға Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің бірінші хатшысы Н.д.Назарбаев Мәскеуде өтіп жатқан КСРО Жоғары кеңесінің сессиясынан тікелей ұшып келіп Октябрь революциясының 50-жылдығы атындағы алаңға жиналғандармен кездесті, ереуілшілердің елеуметтік-экономикалық салада қалыптасқан жайсыз мәселелерді қозғаған сан алуан сауалдарына жауап қайтарды. Кеншілер жақында ғана Республика басшысы болып сайланған Нұрсұлтан Әбішұлын мұқият тыңдады. Оның сабырлылыққа шақырған сөзін, кеншілер талаптарын талқылау үшін үзіліс жариялау жөніндегі ұсынысын түсіністікпен қабылдады. Талаптарды талқылауға сол түні Қарағандыға арнайы келген КСРО Министрлер кеңесі төрағасының орынбасары В. До-гужиев және жоғарыда аталған лауазым иелері қатысты.

Қарағандылық кеншілер қойған талап-тілектерді талқылау о сағатқа созылды. Соған қарамастан алаңға жиналғандар түні бойы тарқамай талқылау қорытындысын күтті. Айта кету керек, олар таң атқанша шыдамдылық көрсетіп, қоғамдық тәртіптің сақталуына өздері бас-көз болып, жай-сыз қылықтарға жол бермеді.

22 шілде күнгі таңғы сағат 6.30-да одақтық министрліктер, республика, облыс басшылары, ереуіл комитетінің жетекшілері алаңға қайта келіп, кеншілер талаптарының барлық тармақтарын тағы бір егжей-тегжейлі сарапқа салды. Жергілікті өкімет органдарына қатысты мәселелердің дереу шешілетіндігі ереуілшілерге хабардар етілді. Ал жоғары жақ шешетін мәселелердің ебден зерттеліп, пысықталып барып жүзеге асырылатындығы айтылды.

Сонымен 47 тармақтан тұратын талаптар облыстық ереуіл комитеті мен Қазақстан КП Орталық комитетінің, КСРО Министрлер кеңесінің, КСРО Көмір өнеркәсібі министрлігінің және ВЦСПС-тің комиссиясы арасындағы келісілген ша-ралардың хаттамасында көрініс тапты. Оның орындалысы облыстық баспасөзде ауық-ауық жарияланып тұрды. КСРО Министрлер кеңесінің 03.08.1989 ж. №608 қаулысымен, т.б. шешімдермен 1989ж. қазан айына дейін талаптардың жұмыс ерекшелігіне байланысты қосымша ақы төлеу, 30% белдеулік коэффициент белгілеу, басқару аппаратын қысқарту, жоспардан тыс пайданың 70%-н кәсіпорын қарамағына қалдыру, медицина қызметін жақсарту жөніндегі және т.б. барлығы 25 талап орындалды. Басқа талаптар жаңадан дайындалып жатқан заңдардың жобасына енгізілді. Ереуілшілер сенім көрсетпегендіктен «Қарағанды-көмір» өндірістік бірлестігінің бас директоры Н.Дрижд қызметінен босатылып, баламалы 5 кандидатуранан КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты А.Саламатин бас директор болып сайланды («Қарағанды-көмір» энциклопедиясы, А.; 1990, 611-бет).

Мәскеудің кадр саясаты да күл-парша болды. Жергілікті жердің ерекшеліктерін, халқының дәстүрін, адамдарын білмейтін сырттан келген басшының халық арасында беделі жоқ екендігін осы жолы тағы бір дәлелденді. Сондықтан 1989 жылғы 6 қазанда облыстық партия комитетінің пленумында В.Локотунин бірінші хатшы міндетінен босатылды. Пленум болар алдында Қарағандыға Орталық комитеттің бірінші хатшысы Н.Ә.Назарбаевтың өзі келіп, облыс орталығында, Теміртауда кездесулер өткізді. Обкомның бірінші хатшысы лауазымына балама кандидатуралар ұсынылды. Бірінші хатшы болып республика Министрлер кеңесі төрағасының 1-орынбасары Е.Башмаков сайланды.

Қарағанды кеншілердің ереуілі Қазақстанда желтоқсан оқиғасынан кейінгі екінші ірі елеуметтік дүмпу болды.

Аман ЖАНҒОЖИН, Ермағамбет ЛҰҚПАН.

СУРЕТТЕ: Н.НАЗАРБАЕВ

ереуілге қатысушылар алдында сөз сөйлеп тұр (1989ж.)